

Kırım Hanlığı'nda Köleliğin Sosyal ve Mali Boyutları

The Social and Financial Dimensions of Slavery in Crimea

Fırat YAŞA*
Sakarya Üniversitesi

Özet

Tarihin ilk devirlerinden itibaren ortaya çıkan kölelik, toplum yaşantısında önemli bir yere sahipti. Diğer devletlerde olduğu gibi kölelik, Osmanlı Devleti'nde de varlık göstermiş ve kadı sicillerinde çeşitli davalara konu olmuştur. 17. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin köle ihtiyacının büyük çoğunluğu Kafkasya, Macaristan, Çerkezistan, Polonya ve Rusya gibi yerlerden kaçırılarak getirilen kölelerden oluşuyordu. Bu olgu şer'iyye sicilleri üzerinden ele alınmış, kadıya gelen şikayetler, alım satım ve azat hüccetleri ışığında incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kölelik, Köle, Kırım, Osmanlı Devleti, Şer'iyye Sicilleri.

Abstract

The continued existence of slavery had an important place in the life of society since the ancient times. As in other states, slavery had a presence in the Ottoman Empire, and became the subject of the many cases in the Court Registers, too. The great majority of the slaves in the Ottoman Empire in 17th century consisted of slaves brought from the places like Caucasia, Hungary, Circassia, Poland and Russia. This phenomenon was treated in the lights of the complaints about the releasing, buying and selling records.

Keywords: Slavery, Slave, Crimea, Ottoman State, Şer'iyye Registers.

Giriş

İnsanlık tarihi kadar eski ve bir o kadar da karanlık bir geçmişe sahip olan kölelik, XIX. yüzyılın sonlarına kadar varlık göstermiştir. Karşımıza bir kurum olarak çıkan köleliğin temellerini Orta Asya, Mezopotamya, Hindistan veya Çin'e kadar götürmek mümkündür. Her toplumda yer bulan köleler, ticari bir meta, sosyal hayatı kolaylaştıran bir araç, insani özellikleri göz ardı edilen bir mülk olarak görülmüştür.

Son zamanlarda kölelik, akademik çalışmalardan nasibini alan popüler konular arasındadır. Osmanlı sahasında bu konuya çokça değinen ve temel kaynak olarak şer'iyye sicillerini kullanan İzzet Sak, yüksek lisans (Sak, 1987; 1-100) çalışmasında Konya Sicilleri, doktora (Sak, 1992; 1-249) çalışmasında ise Konya, Gaziantep, Karaman, Isparta, Trabzon ve Bor Şer'iyye Sicillerini incelemiş ve bu şehirlere getirilen köle ve cariyelerin çoğunlukla Rus, Eflak, Boğdan,

* Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, yasafirat@gmail.com

Çerkez, Gürcü, Moskov, Macar asıllı olduklarına dikkat çekmiştir. Bu araştırmalarda da belirtildiği üzere, Osmanlı topraklarına getirilen kölelerin büyük çoğunluğunun Karadeniz ve Kafkasya'dan tedarik edildiği açıkça görülmektedir. Yapılan diğer çalışmalarda bu gerçeği destekler niteliktedir.

Araştırma sahası olarak Kırım'a yönelmemizin temel sebebi, köle ticaretinin yoğun olarak yapıldığı en önemli merkezlerden biri olmasıdır. Köle ticareti Kırım halkı için bir geçim kaynağı olarak görüldüğünden sosyal ve ekonomik hayatta nasıl yer edindikleri, yargı karşısındaki durumları, doğrudan ya da dolaylı yollarla ne denli mahkemeye başvurdukları ve hangi sorunlara çözüm aradıklarını sorgulama arzusu bizi kadı sicillerine yönlendirmiştir. Elimizdeki en erken tarihli defterler 17. yüzyıl kayıtlarını ihtiva etmektedir. Bu kayıtlar göz önüne alınarak Kırım üzerinden tespitlerde bulunulacak ve kadı sicilleri ışığında köleliğin sosyal ve mali boyutları üzerine değerlendirmeler yapılacaktır. Bu çerçevede 1608-1679 yıllarını kapsayan şer'iyye sicilleri ele alınacaktır (KŞS;1, 2, 3, 4).

Kölelik ve Osmanlı Devletinde Karşılaşılan Köle Tasnifleri

Köle, sosyal, hukuki ve ekonomik bakımdan hür insanlardan farklı statü bakımından ise aşağıda bulunan kimsedir (Hamidullah ve Aydın, 1986; 126). Çoğumuzun zihin dünyasında köle kelimesi, ağır işlerde çalıştırılan, çeşitli işkencelere maruz kalan kişileri çağırılmaktadır ve cinsiyet itibarıyla da erkeklerin kastedildiği bir algı oluşturulduğundan sözcük olarak " *erkek çocuk, delikanlı, genç hizmetkar, efendisine bağlı muhafız* " gibi anlamlarla (Terzi, 1996; 175) zihnimizde canlı bir tasvire bürünmektedir. Etimolojik açıdan incelediğimizde " Türkçede kul, bende, halayık, esir, cariyeye, odalık, Farsçada bende, gulam, kenîz, Arapçada abd, rakik, memluk, kinn, gulam, rakabe, vasif, milkü'l-yemîn, memluke, vasife, cariyeye, eme ve gurre " gibi isimlerle adlandırılmaktadır (Aydın, Hamidullah, 2002; 237).

Tarihin ilk devirlerinden itibaren karşımıza çıkan kölelik, İslamiyetle birlikte yeni bir oluşum içine girememiş eski medeniyetlerde kabul gören halleriyle varlığını sürdürmüştür (Aydın, Hamidullah, 2002; 238). Ancak efendi ve kölenin birbirleri üzerindeki sorumluluklarının yerine getirilmesi açısından bir takım kurallar getirmiştir. İslamiyet köleliği kaldırmamış olsa da kölenin çeşitli yollarla azat edilmesini teşvik etmiştir. İslam tarihinde köleler sadece gündelik işlerde kullanılmamış, ayrıca asker olarak da istihdam edilmiştir. Abbasiler, Memluklar ve Selçuklular devrinde köleler orduda asker olarak kullanılmış hatta bazıları yüksek rütbelere getirilmiştir (Ekin, 2010; 25-26).

Bu müessesenin Osmanlı Devletinde teşekkülü, İslam devletindeki anlayış çerçevesinde devam etmiştir. İslam Dini'nin koyduğu kurallara duyulan hassasiyetle kölelere iyi davranılmış ve onlar ev halkından biri olarak görülmüştür (Tanıdı, 2013; 224). Köleler tarım, hayvancılık, ticaret ve dokuma zanaatlarının yanı sıra sarayda ve askeri teşkilatlarda da istihdam edilmiştir (Erdem, 2004; 14-32).

İncelenen sicillerde köleler, gündelik işlerde kullanılan, hizmet eden ve bunun karşılığında sahibi tarafından yaşamsal ihtiyaçları karşılanan bir mal olarak görülmektedir. Kölenin tüm hakları sahibine bağışlanmıştır ve sahibi dilediği gibi

köleyi kullanabilmekte, bir mal gibi alıp satabilmenin yanı sıra isterse azat edebilmektedir.

Geçmişe yolculuk yapmayı sağlayan bu belgelerde köle yerine çeşitli isimlerin kullanıldığı ortaya çıkmıştır. Bunlar; kazak, gulâm, abd-ı memlûk, abd-ı abik, çura, esir, marya cariyeye ve döke¹dir. Çeşitli isimlerin görülmesinin nedenleri kölelerin fiziki durumu, cinsiyetleri ve yaşlarına göre yapılan sınıflandırmadan kaynaklanmaktadır. Cinsiyete göre bir ayırım yapıldığında marya, cariyeye ve döke dışındaki adlandırmaların erkek köleler için olduğu bilinmektedir. Kölelerin fiziki özellikleri " *orta boylu, sarı tenli gök gözlü, kayık burunlu, Müslimetü'l-mille mevlüd fi'l-islam Gülçin nâm cariyeye* (KŞS, 4; 1, 4) " ve " *Gülperi nâm döke* (KŞS, 4; 9, 5) " şeklinde kayıtlarda detaylarıyla tasvir edildiğinden bu ayırım kolayca yapılabilir.

Çura; küçük kölelere, gulâm ise ergenliğe ulaşmış, bıyıkları terlemiş, tüysüz oğlanlara denilmektedir (Engin, 1998; 112). Bu haliyle gulâm, buluğ çağına gelmiş genç kızlar için kullanılan döke ile yaş itibarıyla aynı sınıflandırmada kabul edilebilir.

Kazaklar, Ukrayna asıllıdır ve Kırım, Polonya ve Moskova civarlarında ailesiz ve devletsiz yaşayan bir kavmin adı olduğu bilinmektedir. Kelime olarak sözlüklerde yılmaz savaşçı, yiğit gibi olumlu anlamların yanı sıra avare, dilenci, evsiz, devletsiz, ailesiz gibi olumsuz manalarında vardır (Öztürk, 2004; 30). Dağınık gruplar halinde yaşayan Kazaklar, savaş ve akınlar sonucu esir edilmiş ve köle yapılmıştır. Bu kavmin adının sicillerde köle manasında kullanıldığı anlaşılmış ve olgun erkek köleler için kullanıldığı tespit edilmiştir. Örneğin; " *orta boylu, kongür sakallı, düz burunlu sag ayağı topal* " şeklinde belirtilen Behram bin Abdullah (KŞS, 4; 62, 1), " *orta boylu, gök gözlü, ak sakallı* " Pir Ali'nin (KŞS, 1; 8, 6) kölesinin fiziki özelliklerinden olgun kişiler olduğu anlaşılmaktadır. Dikkat edildiğinde gür ve ak sakallı şeklinde tasvir edilen bu kölelerin orta yaşlarda, hatta ak sakallı kölenin yaşlı olduğu düşünülebilir. Gulâmın tüysüz oğlanlara denildiğini düşündüğümüzde, gür sakallara sahip olan biri muhakkak ki buluğ çağını geçmiştir ve bu tür bir isimlendirmeye deftere kaydedilmesi onların yaş itibarıyla gelişkin olduğuna işaret etmektedir.

Siciller; cariyeye, döke ve maryanın arasındaki ayırma dair bazı ipuçları vermektedir. Öncelikle üçü arasında gözle görülebilir bir fiyat farkının olduğunu söylemek mümkündür. İncelenen sicillerden cariyenin, bakire olmayan, çocuk doğurmuş ya da genç olmayan kadınlar için kullanıldığını anlamaktayız. Belgelerden örnek vermek gerekirse; inayet adındaki cariyenin üç evladı vardır (KŞS, 4; 35, 4) ve Gülnaz nam cariyeye ise evli ve bir çocuk sahibidir (KŞS, 4; 57, 3). Bu tür kölelerin fiyatları ortalama 30 ile 60 hasene arasında değişmektedir. Dökenin ise genç, çocuk doğurmamış, bakire kızlar için kullanıldığını bilmekteyiz. Birkaç istisna dışında, fiyatları cariyelere oranla iki veya üç kat daha yüksek

¹ Belgelerin orijinallerinde " duke, düğ, döke " şeklinde okunan bu kelimeyi Zeynep Özdem kelimeler arasındaki çağrışımdan yola çıkarak döke ile aynı şekilde yazılan düğ kelimesinin genç, doğurmamış inek anlamına dayanarak ve Evliya Çelebi'nin de bu kelimeyi Slav kızını kastederek " defke ya da devka " olarak Seyahatnamesinde kaydettiğine değinmiştir. " Devka " ise Rusça genç kız demektir. Bu açıklamalara dayanarak dökenin bekar genç kız olduğunu iddia etmiştir. (Özdem, 2010; 90).

olduğu söylenebilir. İncelenen defterlerden sadece bir muhalefat kaydında varlığından haberdar olduğumuz maryalara gelince, nereden tedarik edildiğini bilmediğimiz bu köleler, fiyatlarıyla dikkat çekmişlerdir. Rumcadan türeyen bir kelime olduğunu öğrendiğimiz marya, dişi koyun demektir (Sâmî, 1989; 1206). Zeynep Özdem de Tatarca köle kız anlamına geldiğinin bilgisini vermiştir (Özdem, 2010; 88).

Siciller, esaret hayatından kurtulma amacıyla kaçan kölelerin varlığına da işaret etmektedir ve kaçan bu köleler abd-i abik tabiriyle kayıtlara geçmiştir. Çeşitli örneklerin ışığında firar eden kölelerin mücadeleleri, özgürlük uğruna yitirilen hayatlar ve şer'i mahkemelerin bu vakaları yargılama süreçleri sosyal ve ekonomik hayatta köleler başlığında değerlendirilmiştir.

Köle Tedariki ve Ticareti

Araştırmanın ana sahası olan Kırım'da, tarihin ilk devirlerinden itibaren esir ticaretinin yapıldığı bilinmektedir (Fisher, 2009; 46). Roma ve Bizans dönemlerinde kuzeyden getirilen köleler, gemiler ve maden ocaklarında çalıştırılmakta, belli merkezlere küresel çapta sevkiyatı yapılmaktaydı (Özdem, 2010; 86). Osmanlı Devleti'nin 1453'de İstanbul'u fethetmesinden ve Kırım Hanlığı'nın ortaya çıkmasından önce, Karadeniz yabancı alıcılar için önemli bir esir kaynağıydı (Fisher, 2009; 46). Özellikle İtalyan şehir devletlerinden Venedik ve Cenevizliler tarafından kontrol edilen bu ticarete Yahudi ve Hristiyan tüccarlar başı çekmekteydi. Çok karlı bir ticaret olan kölelik, Hristiyanların köle edilmesini önlemek amacıyla kilisenin koyduğu yasaklara rağmen varlığını uzun süre devam ettirmiştir (Yağcı, 2006; 15). Aynı yasaklar İslâm Dini'nde de yer aldığından, yani Müslüman birinin köle olarak satılamayacağı düşüncesinden dolayı Karadeniz ve Akdeniz köle piyasası etkilenmiş, 15. yüzyıldan itibaren köle tedarik merkezleri yön değiştirerek, Kuzey Karadeniz'den Kafkasya ve Rusya'ya doğru uzanmaya başlamıştır (Öztürk, 1995; 131). İstanbul'un fethiyle bölgedeki güç dengeleri değişmiş ve köle ticaretinden sağlanan gelirlerden dolayı II. Mehmet, köle ticaretini sıkı denetim altına alarak, İtalyan şehir devletlerinin Karadeniz ticaretine büyük bir darbe vurmuştur (Ekin, 2010; 26).

Karadeniz ticaretinin Osmanlı Devleti'nin kontrolüne geçmesine rağmen XVI. yüzyıldan itibaren batı sınırlarında artan direniş sebebiyle ihtiyaç duyulan köle talebi karşılanamaz bir hal almıştır. Bu sebepten ötürüdür ki bölgedeki yegane güç olan Kırım Hanlığı bu karlı ticareti üstlenmiştir (Yağcı, 2011; 375-376). Böylelikle, köle ticareti 16. ve 17. asır boyunca Tatarların hakimiyetinde devam etmiş, çoğunlukla da Polonya, Rusya, Ukrayna, Gürcistan ve Çerkes illerinden yılda yaklaşık 100.000 kişi kaçırılarak köle yapılmıştır (Ekin, 2010; 27). Bu köleler sayesinde Kırım'ın Kefe limanı başta olmak üzere Azak, Taman, Anapa, gibi limanları da Karadeniz köle ticaretinden nasiplerini almışlardır (Öztürk, 2000; 1-505). Kefe limanının ticari potansiyeli Osmanlı Devleti'nin ilgisini çekmiş olmalı ki 1502 yılında Kefe Sancağı Kanunnâmesi çıkartılmıştır. Kanunnâme maddeleri de köle ticaretinde, devletin ağırlığını hissettirecek şekilde düzenlenmiştir². Köle yapılan insanların yaklaşık olarak yılda 100.000 civarında

² "1. Maddesi: Tamgay-ı esir ki, kuradan şehri Kefe'ye esir gelse Tatardan ve Çerkezden her esir için alandan ve satandan 105'er akçe-i Kefevî alınurmuş. Ve bundan gayri tuta

olduğu göz önüne alındığında, hem alıcı hem de satıcının devlete ödemek zorunda olduğu vergiler Osmanlı Devleti'nin en önemli gelir kaynaklarından biri olmuştur (İnalçık, 2000; 339).

Köleler yapılan savaşlar ve gidilen seferler getirilmekteydi. Bu savaşlar ve seferler sonucunda aman dilemeyen veya Müslümanlığı kabul etmeyenler esir düşmüşlerse köleleştirilirdi (Yılmaz, 2005; 5). Nitekim incelediğimiz sicillerde köle tedariki için Tatarların yaptığı bazı seferler dikkat çekmektedir. Bunların başında Boğdan Seferi gelmekle beraber, Ezberes, Bozdergan, Nurettin Sultan ve Han Hazretleri Seferlerinde ele geçirilen esirlerin, köleleştirildiği ve satıldığı anlaşılmaktadır. Ahmet Nezih Turan da sicillere dayalı olarak yapmış olduğu çalışmasında, Tatarların sürekli seferlerde bulunduğuna değinmiş, Ukrayna'ya 164 akının yapıldığı ve 17. Yüzyılın ilk yarısında Ukrayna ve Rusya'dan esir alınanların sayısının abartısız olarak en az 200.000 olduğunu belirtmiştir (Turan, 2009; 243). Yapılan bu seferler Tatar kabileleri için kaçırılmaz fırsatlardı. Akınlara katılan Kazak, Kalmuk, Nogay, Çerkes beyleri ve Tatar hanları hem ganimet elde etmekte, hem de talep edilen köleleri Kefe limanında satarak geçimlerini sağlamaktaydılar (Bagatur, 2011; 11). Karadeniz steplerinde bu kabileler arasında en ünlüsü şüphesiz ki Kırım Tatarlarıydı ve Rusya'nın Kırım'ı işgali sonrasında bile köle akınlarına devam etmişlerdi (Zilfi, 2010; 142). Zamanla Kafkasya'daki Çerkeslerin ve diğer halkların İslamlaşma sürecine girmesi, köle ticaretini olumsuz etkilemiş (Yağcı, 2006; 15) böylelikle köle tedarik sahaları Rusya, Polonya, Macaristan, Moskova, Eflak ve Boğdan'da yoğunlaşmıştı. Akınlar sonucu ele geçirilen köleler Kırım'da Şirin Bey Hanı ve yanındaki geniş meydana kurulu, Esir Pazarı'nda satılmaktaydı (Özdem, 2006, 85). Anadolu'ya gönderilecek olanlar ise esir tüccarlarıyla birlikte Kırım limanlarından Anadolu'ya gemiler vasıtasıyla taşınmaktaydılar. Kırım halkı arasında da kölelerin rağbet gördüğünü sicillerdeki alım satım hüccetleri başta olmak üzere firar, azat, tedbir ve mükatebe anlaşmalarından öğreniyoruz.

Sosyal ve Ekonomik Hayatta Köleler

Kölelik kurumu, Osmanlı Devleti'nin sosyal hayatına yerleşip yaygınlaşırken kendine özgü birtakım kuralları da beraberinde getirmiştir. Özellikle esir pazarları, esir alım satımındaki tutum ve resmî işlemler belli kurallara göre yapılmıştır. Bu kuralları uygulayan, esirciler emini adı verilen görevliler esir pazarlarının düzeninden alışveriş işlemlerine kadar birçok işi denetimleri altında yürütmüştür. Böylelikle hem alış veriş işlemleri devlet kontrolünde gerçekleşmiş hem de her esir başına 1/10 oranında alınan nafaka ve tellaliye adındaki vergiler bu görevlilerce alınmıştır (Şen, 2007; 55).

Alımı ve satımı yapılan kişinin köle olması gerekliydi. Bir başka deyişle kanuna aykırı olarak hür bir insanın köle olarak satılması beraberinde bazı sorunları getiriyordu. Kölenin mahkemeye şikayette bulunması ve hür olduğunu ispatlaması durumunda köle özgürlüğüne kavuşurdu. Ayrıca alıcı ile esir tüccarı

yani dellâlık deyu binde sekiz akçe ve rubu' alınmış. Yine satsa alan 105 akçe ve satan hemân 27 verüp ve tuta dahi iki taraftan alınurmuş. 2. Maddesi: Ve şimdiki hâlde alan yine satsa satan 27 vermez ve alan 105 vermez. Hemân gerü resm deyu 27 akçe verür ". (Akgündüz, 1990; 432).

arasında sorunlar kadı huzuruna gelir, dava konusu olurdu. Kölenin hür olduğunu kanıtlaması durumunda kadı sadece satış işlemi iptal etmekle kalmaz aynı zamanda esir tüccarına ceza da verirdi (Erdem, 2004; 35). Bir kölenin satılması, ülke içinde bir yerden başka bir yere götürülmesi için pencik varakasına ihtiyaç vardı. Bu varaka, pencik vergisini ödeyenlere gümrükte verilmekte olan bir belgeydi (Erdem, 2004; 34-35).

Osmanlı Devleti, ticareti yapılan bu insanlara yalnızca ticari bir meta muamelesi yapmıyordu, onlara karşı esircilerin hal ve hareketlerinin muhtesip ve ihtisap aşası tarafından denetlenmesini sağlıyordu. Böylece hem esirlere kötü muamele yapılması önlenmiş olunuyor hem de her isteyen köle tüccarlığını icra etmesinin önüne geçiliyordu. Devletin esir ticaretine kurallar koymasındaki amacı ise denetimde sürekliliği sağlamaktı (Şen, 2007; 56-57). Köleler yetenekleri ve fiziki özelliklerine göre esir tüccarları tarafından seçilerek müzik, raks ve el sanatları gibi alanlarda eğitim alırdı. Böylelikle esir tüccarları kölelerden daha fazla kâr edebiliyordu (Şen, 2007; 56).

Bu başlık altında Kırım kölelerinin sosyal ve ekonomik hayatta yer ediniş biçimlerinin yanı sıra yargı karşısındaki durumları örnekler üzerinden değerlendirilmiştir. Yerel ölçekli araştırmamıza gelince Kırım gerek coğrafi konumuyla ve gerekse iklimiyle tarım, ticaret ve hayvancılığa uygundu. Bu bölgede yaşayan halklar geçimlerini sağlamak için birçok işle meşgul olmakta ve bunun içinde çalıştırabilecekleri şahıslara ihtiyaç duymaktaydılar. Köleler ve cariyeler ise bu noktada devreye girmekte ve bu şekilde emek gerektiren işler köleler vasıtasıyla sağlanarak, iş yükü hafifletilmekteydi.

Bölgede Tatar, Nogay, Çerkes kabileleri tarafından yapılan akınlarla köleler esir edilmekte ve kabileler bu işi geçim kaynağı olarak görmekteydiler. Kırım limanlarından özellikle Anadolu'nun Karadeniz iskelelerine Çerkes, Gürcü, Abaza ve Kazan Tatarları esir olarak yollanmakta ve oradan da Anadolu'nun çeşitli vilayetlerinde satılmaktaydılar (Ürekli, 1989; 94).

Anadolu'nun muhtelif şehirlerine ait incelenen kadı sicilleri de Kafkasya'dan çeşitli yollarla getirilen kölelerin kayıtlarına ışık tutmaktadır³. Bu kölelerin büyük çoğunluğu buldukları ilk fırsatta kaçma teşebbüsleri gerçekleştirmekte ve yakalandıklarında sahiplerine teslim edilmektedirler. Köleler açısından özgürlüğe kavuşmak için gerçekleştirilmiş masumane bir teşebbüs şeklinde görülen bu olaylar, sahipleri açısından irdelendiğinde aynı kanaate varmak mümkün olmamaktadır. Fırar vakaları köle sahipleri için maddi kayıp anlamına gelebilmektedir. Çünkü; kaçan köleler yakalandığında sahibi ortaya çıkana kadar bakılmakta ve bakıldığı gün kadar sahibi nafakasını ödedikten sonra kölesini geri almaktadır. Bu süreç bazen uzun sürmekte ve sahibi kölesinin ihtiyaçlarını karşılayan kişiye, yüklü bir miktar para ödemek zorunda

³ Üsküdar'a ait kadı sicilleri üzerinde yaptığımız incelemeler sonucunda Rus, Çerkes, Tatar, Eflak, Boğdan, Moskov, Macar, Leh asıllı kölelerin fırar, azat, tedbir ve mükâtebe hüccetleriyle defterlerin büyük bölümünü kapsadığı anlaşılmıştır. (İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 1- 2- 5 Numaralı Siciller, 2010).

Ayrıca; İzzet Sak'ın doktora çalışmasında incelemiş olduğu Konya, Karaman, Gaziantep, Trabzon, Isparta ve Bor'a ait yüzlerce defterdeki dikkat çeken nokta, kölelerin büyük çoğunluğunun bu coğrafyadan getirilmiş olduğudur.

kalabilmektedir. Siciller bu yönde düşünmemize olanak veren vakalarla doludur. Bunlardan birini Kırım'ın Ergan köyünden davacı olarak karşımıza çıkan Mehmet bin Abdullah'ın davasından öğrenmekteyiz. Arslan Ali'yi kadiya şikayet etmiş ve Arslan Ali'nin sürekli firar eden Gülşen adında bir cariyesinin olduğu bilgisini vermiştir. Gülşen esaretten kurtulmak için fırsatını bulduğu zaman kaçan bir cariyedir. Arslan Ali'nin ifadesinden öğrendiğimize göre ilk kaçma teşebbüsünü on dört sene önce gerçekleştirmiş fakat yakalanmıştır. Mahkemeye konu olan bu cariyeye ikinci bir firar teşebbüsünde bulunmuş, Kefe subaşısının eline düşmüştür. Sahibi, cariyesini muhtemelen uzun bir müddet Kefe Subaşısından almamış olduğundan, on altı filori nafaka borcu oluşmuştur. Davacı olan Mehmet'in validesi Salu Daye'den borç alarak cariyesini Kefe Subaşısından teslim almış fakat Arslan Ali bu borcu ödememiştir. Borç hüccetinden öğrendiğimiz bu hikaye, sahibinin kölesinden kaynaklanan zararı ödeyeceğini bildirmesiyle sonlanmıştır (KŞS, 3a; 56, 15).

Fatih devrinde kaçan kölelerden kaynaklı borçların belirlenmesi üzerine kanunnâmeler oluşturularak, konu ile ilgili düzenlemelerin yapıldığı bilinmektedir⁴. Kaçan köleyi yakalayan kişiler, bazen yavecî⁵ veya kadiya teslim etmek yerine düşük ücretlerle birine satıp kazanç elde edebilmekteydiler. İncelenen örnekte firar eden köleyi yakalayan Bilal, Hüseyin adındaki şahsa iki öküz karşılığında satmıştır (KŞS, 1; 6, 5). Alıcı ve satıcı arasında nasıl bir anlaşmazlık çıktığı ya da sahibinin kölesini bulup mu kadiya şikayet ettiğini bilmediğimiz bu dava, kölenin satışının fesh edilmesiyle çözümlenmiştir. Bölge üzerine sicillerden edindiğimiz bilgiler ortalama iyi bir öküzün dört hasene ettiği, iki öküz fiyatına bir kölenin verilmesinin kölenin çok ucuz bir fiyatla elden çıkarılmak istendiğine işaret etmektedir. En düşük ihtimaller bir kölenin, on tane öküz fiyatına denk satıldığını ortaya koymaktadır⁶. Yaşanılan dönemde kölenin kıymetinin ne kadar yüksek olduğunu yapılan bu karşılaştırma açıkça göstermektedir.

Alım Satım

Alım ve satım işlemi yapılan kişinin köle olması şarttı (Sak, 1992; 22). Aksi takdirde satış işleminin iptal edilmesi gerekmekteydi. Sicillerde çok sayıda örneğine rastlanılmamakla beraber, bazen satışı yapılan kölenin müslüman ve hür olduğu anlaşılır ve yapılan satış akdi iptal edilirdi. Bazen de kölenin fiziki kusuru olması, satışın iptali için bir gerekçe olarak gösterilir fakat kusurlu olanlar genellikle düşük fiyata satılırdı. Esir tüccarları alıcıyı yanıltmak için çeşitli oyunlara

⁴ " Abd-iâbık tutulsa, yâvecî olan abd-iâbıkı tütüb âbıkın mevlâsı gelicek bir günlük yoldan kaçmış ise 60 akçe (13 dirhem) ve üç günlük yoldan kaçmış ise dahi ziyâde kaçmış işe yüz akçe (40 dirhem) *muştuluk* verir ve kulun kadı takdir eylediği nafakasın verür " (Akgündüz, 1990; 183).

⁵ Yave, başıboş kırlarda ve tarlarda dolaşan hayvanlar anlamına gelmektedir. Yavecî ise hem bu hayvanlar hem de kaçan kölelerle ilgilenen kişilerdir. (Sarı, 2008; 149).

⁶ İncelemiş olduğumuz dört ayrı defterde öküzlerin getirildikleri yerlere, cinslerine ve renklerine göre ayrıldığı, fakat fiyatlandırma açısından ortalama dört haseneye satıldığı bilgisi ortaya çıkmaktadır. Kölelerin ise ortalama kırk haseneye satılması, bir köle satın almak için on tane öküz vermek gerektiği gerçeğiyle örtüşmektedir. Bkz: Kırım Şeriyye Sicilleri 1, 3a, 3b, 4. Ayrıca öküz fiyatlarıyla ilgili bakınız: (Yaşa, 2014; 44).

başvurmakta, hastalıklı ve kusurlu olanları da allayıp pullayıp satabilmekteydiler. Satın alan kişi de çeşitli bahanelerle memnun kalmadığı köleyi sahibine iade etmek için kadıya gelebilmekteydi. İlyas'ın oğlu İskender, Ayas Efendi'den İskender isimli bir köle satın almıştır. İskender'in döşeğe işlediği gerekçesi ile kadıya şikayette bulunup, bu kusurlu köleyi Ayas Efendi'ye iade etmek istemiştir (ÜŞS, 1; 39, 1).

Sicillere intikal eden köle alım satımı ile ilgili davalar daha çok noterlik şeklindedir. Alıcı ve satıcı arasında daha sonrasında herhangi bir sorun ile karşılaşmamak için alım satım işlerini mahkemeye onaylatır. Örnek vermek gerekirse Sefer ayı 1063 tarihinde Musa Sefa bin Şa'bân, Abdu'r-rezzak Ahmet Molla'dan elli altına bir köle satın aldığını bildirmiş ve Ömer bin Şahin ve Mehmet de Sefa'nın bu köleyi satın aldığını beyan etmişlerdir (KŞS, 4; 25, 1).

Köle fiyatları ve yıllara göre değişimleri incelenen her defterden rastgele seçilen 15, toplamda 60 tane köle üzerinden değerlendirmeler yapılmaya çalışılmıştır. Erkek kölelerin fiyatları genel itibariyle yıllara göre pek değişmemiştir. Fiziki özelliklerine göre fiyatlarında değişimler yaşanmakta olsa da genellikle 50 hasene oranında bir fiyatlandırmaya tabi tutulmuşlardır. Çura olarak belirtilen daha bıyıkları terlememiş erkek kölelerin de 30 hasene civarında bir fiyatla satışa sunulduğu yapılan diğer tespitler arasındadır.

Oluşturulan tablolara bakıldığında köle fiyatları arasında büyük farklar olduğu göze çarpmaktadır. Bu farkları oluşturanlar dışı kölelerdir. Dışı köleler de kendi içlerinde karşılaştırıldığında cariyeler, döke ve maryelere oranla daha düşük fiyatlarda satılmaktaydılar⁷. Çünkü cariyeler çocuk doğurmuş, genç olmayan kadınlardır. 30 hasene ile 60 hasene arasında değişken bir fiyata sahiplerdir. Bu farkı oluşturan etmenler ise yaş oranları, becerikli olup olmadıklarıdır. Döke ve marye adı verilen kölelerin fiyatlarının cariyeye ve erkek kölelere oranla iki ya da üç kat daha fazla bir fiyatla satıldığı anlaşılmaktadır. Özdem çalışmasında fiyatları açısından cariyeye ile döke arasında pek fark olmadığını ifade ederken (Özdem, 2010; 91) incelenen defterler söylenenin tam aksini göstermektedir. Bu farkı oluşturan etmenlerin başında güzellik geldiği söylenebilir. Genç ve bakire olmaları kadar, becerikli olmaları da fiyatlandırmada göz önüne alınan diğer etmenlerdendir.

Darp ve Ölüm

Köle, her şeyden önce sahibi için bir zimmet eşyasıdır. Modern dünyadaki gibi gelişmiş sigortacılık sistemi incelenen dönemde olmadığından kölesine bir zarar verildiğinde ya da yitirdiğinde efendisinin başvuracağı merkez bölgenin kadılık müessesesidir. Kadı yargı sürecine tabi tuttuğu davayı çözüme kavuşturmak için saha araştırması yapmakta, delil istemektedir. Olayı çözebilecek herhangi bir delilin olmaması durumunda da tanıklara ihtiyaç duyulmakta ve yemin süreci devreye girmektedir. Köleler konu olduğunda yargının nasıl bir

⁷Bkz; Tablo III'te listenin büyük çoğunluğunu kadın köleler oluşturmaktadır. Bu kadın kölelerde marye olarak kayıtlarda geçen en yüksek fiyatlara sahip olanlardır. Diğer defterlerde maryalarla ilgili herhangi bir veriye rastlanmamıştır. Tablo IV de yer alan Purizad ve Gülperi adındaki kölelerin de döke olduklarından fiyatları diğerlerine oranla yüksektir.

yöntemle sulhu sağladığı bu başlığımızın temel sorusunu oluşturmaktadır. Örnek bir hüccet konuyu açıklığa kavuşturmuştur. Kırım'ın Orta Çonkgar kazasının Elder köyünde meydana gelen bir olay için Hacı Paşa muhtemelen telaşlı bir şekilde kadı efendiyi aramaktadır. Kölesi İstefan'ı Elder köyünde ölü bulmuş fakat katilinin kim olduğunu bilmemektedir. Köy halkından sual olunmasını ve yemin etmesini istemektedir. Kadı olayı araştırıp köy halkını yemin sürecine tutmuş fakat bu süreç sonrasında da olay açıklığa kavuşmamıştır (KŞS, 4; 55, 2). Bu belgeye dayanarak İstefan'ı kimin ve neden öldürdüğünü açıklamak zordur. Meçhul bir olay olduğundan kafalarda soru işareti bırakan bu hadiseyi açıklığa kavuşturan bir hüccet karşımıza çıkmaz.

Bu tür olaylarda kadı yukarıda bahsedilen yemin sürecine gider ve sonuç alamazsa diyeti tüm köy halkı öder. Bu usule İslam hukukunda kasame adı verilir. Nitekim 419 numaralı hüccet incelendiğinde kasame uygulamasına gidildiği ve mağdur taraf olan kölenin sahibine diyet olarak 50 altın verilmesi üzere karar kılınmış, bu şekilde kişiler arasındaki sulh sağlamıştır (KŞS, 4; 55, 6).

Kölenin Azat Edilmesi

Bir mal olarak görülen kölenin, insan hüviyeti kazanması efendisinin iki dudağı arasındadır. Yıllarca çalışıp efendisine hizmet eden kölelerden bazıları sahibi tarafından bir karşılık beklenmeden azat edildiği görülmektedir. Bu şekilde köle azat etmenin altında yatan etmenin ya günah kefareti ya da sevap kazanmak amacıyla yapıldığı düşünülmektedir. Karşılıksız yapılan azat davalarında köleye itknâme⁸ adı verilen bir belge verilmektedir. Bu belge kölenin hür olduğu güvencesini kadı tarafından tasdik ettirdiğine işaret eden belgedir.

Karşılıksız azat edenler genellikle varlıklı ailelerdir. Atakay köyünden Ayni Hatun da muhtemelen bunlardan birisidir. Hayri amaçlarla yaşadığı semtin mescidine 20 altın vakfetmiş ve sahibi olduğu 4 tane kölesini azat etmiştir. Daha sonrasında bu kararından vazgeçmiş olmalı ki, köleleri azat ettiğini inkar etmiştir. Bunun üzerine Baykeldi isimli kölesi söz konusu efendisini kadıya şikayet etmiştir. Kadı huzuruna gelen Mehmet Hoca, Alamam ibn Bali ve Hüddam ibn Makul Sofu adlı şahidlerin Ayni Hatun'un sevap kazanmak amaçlı mescide Murteza Efendi huzurunda 20 altın vakf ettiği ve 4 kölesini azat edip itknamesini verdiği şahitlik etmesiyle köleler özgürlüklerine kavuşmuştur (KŞS, 4; 37, 8). Karşılıksız azadın yanı sıra siciller evlilik, tedbir ve mükâtebe yoluyla da hürriyetlerine kavuşan kölelerin varlığına işaret etmektedir.

Evlilik Yoluyla Azat

Köle azat etmeyi bir ölüyü manen diriltmek olarak gören İslam dini, çeşitli yollarla kölelerin hürriyetine kavuşturulmasını teşvik etmiştir (Sak, 1992; 86). Evlilik yoluyla azat bu yollardan sadece biridir. Efendisi ile cariyesinin evlenmesi için söz konusu cariyesinin azat edilmesi gerekmektedir. Hür bir insan sıfatı kazanmadığı sürece efendisi, kölesi ile evlenemezdi çünkü; eş ile maliklik sıfatları birbiriyle bağdaşması gerekmektedir (Bagatur, 2011; 45). Fakat evlenmeden de sahibi cariyesi ile cinsel ilişki yaşayabilmekte ve çocuğu olduğu

⁸ İtk kökünden türeyen bu kelime köle ve cariye azadı, azat etme gibi anlamlara gelmektedir. İtknâme ise azat edildiğine dair verilen belgedir. Şemseddin Sâmî, 927.

takdirde cariyeye ümm-i veled olmaktadır (Ekin, 2010; 33). Bu şekilde cariyeye, hukuki olarak bir hak elde etmekte ve sahibi öldüğünde azat edilmektedir.

Hür bir kadınla evlilik dışı cinsel bir ilişki kurulması zina olarak görülüp ve yasaklanmışken, sahibinin kendi tasarrufu altında olan cariyesiyle yaşadığı cinsel ilişki normal görülmekteydi. Bu beraberlikten bir çocuk dünyaya geldiği takdirde hukuki boyutları göz önüne alınmakta, aksi takdirde bu cinsel ilişki kölenin azat edilmesini gerektirmemekteydi. Dükçe isimli cariyeye şansı yaver giden, sahibinden iki çocuğu olan bir köledir. Sahibinin ölümünün akabinde mahkemenin yolunu tutmuş, kendisinin ve çocuklarının hürriyetine kavuşturulmasını istemiştir. Kadı huzuruna çağırıldığı şahısları dinlemiş ve şahitlerin şahadetleri akabinde Dükçe ve evlatlarını hürriyetine kavuşturmuştur (KŞS, 1; 22, 11).

Tedbir ve Mükâtebe Yoluyla Azat

Bazı köle sahipleri kendilerinin ölümünden belli bir süre sonra kölelerinin azat edilmesini isteyebilmekteydi. Bu kararını mahkemeye giderek deftere kaydettirmesi gerekmektedir. Aksi halde kölesi miras olarak varislere verilir. Kölenin hürriyetini garanti altına almak için kayıtlara geçirilen bu işleme tedbir, söz konusu olan köleye de mütebbber denilmekteydi (Sak, 1987; 40). Örneğin; Seyyid Musa Efendi kadı huzuruna gelip, Çerkes asıllı cariyesini kendisi vefat ettikten kırk gün sonra azat edilmesi için başvuruda bulunmuştur (KŞS, 4; 59, 6). Seyyit Musa, muhtemelen hayatının son dönemlerini yaşayan kimsesi olmayan yaşlı bir ihtiyardır. İslam dinine göre ölen bir kişinin ardından Kuran okunup, hayır işlenmektedir. Seyyid Musa Efendi de bunları düşünmüş olmalı ki kendi kırkı çıktıktan sonra kölesinin azat edilmesini istemiştir.

Kölesini belli bir meblağ, mal veyahut hizmet karşılığı hürriyetine kavuşturanlar da çalışmamızın farklı bir boyutunu teşkil etmektedir. Köle ile efendisi arasında mükâtebe adı verilen bir anlaşma yapılmakta ve bu şekilde köle, hürriyetini belli bir bedel karşılığında satın almış olmaktadır (Sak, 1987; 33). Örneğin 1650 tarihli bir hüccette Cennet Han, kölesiyle yaptığı mükâtebe sonucu kölesinin azat olması için kendisine 300 koyun getirmesini istemiş olmalı ki kölesi 270 koyun verdiği bilgisini deftere kaydettirmiştir ve kalan borcunu hesaplatmıştır (KŞS, 4; 51, 6). Başka bir örneği Akmesicid kazasının Hacı Halil köyünde yaşayan Mahmut'un deftere kaydettirdiği mükâtebe sözleşmesinde görmekteyiz. Kölesi Zülfikar'ın kendisine 50 altın öderse azat edeceğini bildirmiş ve kölesi de bu meblağı ödemeyi kabul ederek azat olmayı istemiştir (KŞS, 4; 7, 3).

Kırım'da müslüman nüfusun yanı sıra yahudiler, ermeniler ve kıptiler de yaşamaktaydı. Müslümanlar gibi, gayrimüslimler de köle sahibi olabiliyordu. Kendi tasarrufunda olan köleyi azat olması için mahkemeye başvurdukları anlaşılmaktadır. İncelenen kayıtlarda Kala yahûdilerinden Sadık veled-i İsak adındaki yahûdi mahkeme huzuruna çıkıp kölesi İstace'yi 15 sene hizmet ettikten sonra azat edeceğini, 10 sene hizmet ettiğini ve 5 sene daha hizmet ettikten sonra serbest olacağını bildirmiştir (KŞS, 4; 26, 186).

Yaşadığımız çağdan bakıldığında insanlık dışı olarak görülen bu uygulamalar, kimileri için önemli bir geçim kaynağı, kimileri içinse rahat bir hayat sürdürme yollarındandı. Yani yaşanan dönemin vazgeçilmezleri arasındaydı.

Çünkü ne ekin kendiliğinden tarlaya ekilip biçilmekte ne de mekik dokuma işini kendiliğinden yapmaktaydı.

Sonuç

Tarihi süreç içinde Karadeniz ve Kafkasya'dan Anadolu'ya yoğun olarak getirilen köleler üzerine genel bir taslak oluşturulduktan sonra Osmanlı hukukunda kölelerin yeri belirtilmeye çalışıldı. Sonrasında ise önemli bir köle ticaret merkezi olan Kırım'a ait 1608 ile 1679 yıllarını kapsayan dört adet defter incelenerek sosyal ve ekonomik hayatta kölelere biçilen roller değerlendirildi. Sonuç olarak şer'iyye sicillerinin bize verdiği bilgilerden kölelerin etnik kökenine dair bilgilere ulaşılmıştır. Kazak, Rus, Boğdan, Eflak, Çerkes, Macar, Moskov ve Leh asıllı kölelerin olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'nda karşılaşılan köle tasnifleri arasında bir kimliğe büründüremediğimiz yeni bir köle sınıflandırması ortaya çıkmıştır. Marya olarak kayıtlara geçen sadece cinsiyeti hakkında bilgi sahibi olduğumuz bu kölelerin hangi etnik kökenlere bağlı oldukları ve neden diğer kölelere oranla daha yüksek fiyatlarda olduklarına dair herhangi bir veriye ulaşılmamıştır. Fakat ileri bir tahminle maryaların bakire, güzel, becerikli hatta bazı alanlarda eğitilmiş kişiler olduğu düşünülmektedir. Diğer kölelere oranla maryalarla ilgili kayıtların çok olmaması ve sadece bölgenin varlıklı ailelerinin muhallefat kayıtlarında rastlanması bu yönde düşünmemize olanak vermiştir.

Diğer yandan köle fiyatlarının aynı yıl içerisinde bile değişiklik gösterdiği anlaşılmıştır. Köleleri fiyatları açısından bir kategoriye koymak neredeyse imkansızdır. Örneğin; marya fiyatları arasında 60 ile 130 hasene kadar fark olabilmektedir. Bu değişkenlikler kölelerin fiziki özellikleri, yaşları, bakire olup olmadıkları, güzellik ve beceri gibi etmenlerden kaynaklandığı kanısı ortaya çıkmıştır.

İncelenen sicillerden çıkarılan diğer önemli bir husus da kölelikle ilgili normların Müslüman ve gayrimüslim halk tarafından benimsemiş olduğudur. İslam hukukunun koyduğu kurallar çerçevesinde kölelere muamele edilmiş, dinin etkisiyle hayri amaçlarla kölelerin azat edildiği gözlemlenmiştir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Kırım Şer'iyye Sicilleri Cilt No: 1/ 3a/ 3b/ 4.

Kitap ve Makaleler

Akgündüz, Ahmed (1990). *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri Fatih Devri Kanunnâmeleri*. Fey Yayınları, İstanbul.

Akgündüz, Ahmed (1990). *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri II. Bayezid Devri Kanunnâmeleri*. Fey Yayınları, İstanbul.

Aydın, M. Akif, Hamidullah Muhammet (2002). Köle, *DİA*, XXVI, Ankara: 237-246.

Akyılmaz, Gül (2005). Osmanlı Hukukunda Köleliğin Sona Ermesi İle İlgili Düzenlemeler ve Tanzimat Fermanı'nın İlanından Sonra Kölelik Müessesesi. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 9(1-2), Haziran-Aralık: 209-235.

- Bagatur, Sibel (2011). *Osmanlı'da Kölelik*. Kırıkkale, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Ekin, Ümit (2010). 17. Yüzyılın Sonlarında Rodosçuk Kazasında Kölelerin Toplumsal Statüsü. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 29(47) Ankara: 23-37.
- Erdem, Nihat (1998). *Osmanlı Devletinde Kölelik*. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları No: 158, İstanbul.
- Erdem, Y. Hakan (2004). *Osmanlıda Köleliğin Sonu 1800-1909*. Çev: Bahar Tırnakçı, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Fisher, Alan W (2009). *Kırım Tatarları*. Çev. Eşref Bengi Özbilen, Selenge Yayınları, İstanbul.
- Hamidullah, Muhammet, Aydın, M. Akif (1986). Köle. *TDVİA, Örnek Fasikül*, İstanbul.
- İnalçık, Halil (2000). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*. Eren Yayınları, C. I, İstanbul.
- Özdem, Zeynep (2010). *Kırım Karasubazar'da Sosyo-Ekonomik Hayat (17. Yüzyıl Sonlarından 18. Yüzyıl Ortalarına Kadar)*. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Özdem, Zeynep (2006). İnsanları, Mekanları ve Kurumlarıyla Bir Kırım Şehri: Karasubazar. *Karadeniz Araştırmaları Balkan Kafkas, Doğu Avrupa ve Anadolu İncelemeleri Dergisi*, 11,71-89.
- Öztürk, Yücel (2004). *Özü'den Tuna'ya Kazaklar-1*. Yeditepe Yayınları, İstanbul.
- Öztürk, Yücel (2000). *Osmanlı Hakimiyetinde Kefe, 1475-1600*. T.C Kültür Bakanlığı, Ankara.
- Öztürk, Yücel (1995). XIII. ve XVII. Yüzyıllarda Karadeniz Ticareti . *Türk Dünyası Araştırmaları*: 113-136.
- Sak, İzzet (1987). *16. ve 17. Yüzyıllarda Konya'da Kölelik Müessesesi*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- Sak, İzzet (1992). *Şeriyeye Sicillerine Göre Sosyal ve Ekonomik Hayatta Köleler (17. ve 18. Yüzyıllar)*. Basılmamış Doktora Tezi, Konya.
- Sâmî, Şemseddin (1989). *Kâmûs-ı Türkî*. Enderun Kitapevi, İstanbul.
- Sarı, Serkan (2008). *XV-XVI. Yüzyıllarda Menteşe, Hamid ve Teke Sancağı Yörükleri*. Basılmamış Doktora Tezi, Isparta.
- ŞEN, Ömer (2007). *Osmanlı'da Köle Olmak: Esaretten Özgürlüğe Geçiş Süreci*. Kapı Yayınları, İstanbul.
- TANIDI, Duygu (2013). 1657 ve 1698 Yılları Arasında Kadı Sicillerine Göre Rusçuk'ta Köleler ve Cariyeler . *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 34, 219-235.
- Terzi, Mustafa Zeki; Erdoğan Mercil, Abdulkadir Özcan (1996). Gûlam . *DİA*, XIV, İstanbul: 178-184.
- Turan, Ahmet Nezihi (2009). Bahçesaray Köleleri. *Biliğ*, 4, 241-254.
- Yağcı, Zübeyde Güneş (2011). İstanbul Gümrük Defterine Göre Karadeniz Köle Ticareti 1606-1607. *History Studies*, 3(2), 371-384.
- Yağcı, Zübeyde Güneş (2006). 16. Yüzyılda Kırım'da Köle Ticareti. *Karadeniz Araştırmaları Balkan Kafkas, Doğu Avrupa ve Anadolu İncelemeleri Dergisi*, 8(15), 12-30.
- Yaşa, Fırat (2014). *67 A 90 numaralı (Dördüncü Cilt), 1061-1062 Tarihli*

Kadıasker Defterine Göre Kırım'da Sosyal ve Ekonomik Hayat.
Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

Yılmaz, Coşkun (2008). *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 919 - 927 / 1513 - 1521)*. İSAM Yayınları, İstanbul.

Yılmaz, Coşkun (2010). *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (H. 924 - 927 / M. 1518 - 1521)*. İSAM Yayınları, İstanbul.

Yılmaz, Coşkun (2010). *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 5 Numaralı Sicil (H. 930 - 936 / M. 1524 - 1530)*. İSAM Yayınları, İstanbul.

Ürekli, Muzaffer (1989) . *Kırım Hanlığı'nın Kuruluşu ve Osmanlı Himayesinde Yükselişi 1441-1569*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 98, 3(A. 26), Ankara.

Zilfi, Madeline C. (2010) .*Women and Slavery in the Late Ottoman Empire*. Cambridge.

EKLER: Kırım Şer'iyye Sicillerine Göre Köle ve Cariyelerin Fiyatları

Tablo I. Cilt 1

Köle ve Cariyeler	Para Cinsi	Değeri
Malkle	kuruş	60
İvan	kuruş	50
Vasil	kuruş	60
Kenâf	kuruş	45
Ceske	kuruş	45
Nasuh	hasene	30
Çoban Çura	hasene	30
Berdez	hasene	40
Balban	hasene	40
Sabancı	hasene	30
Gülbeyaz	hasene	40
Şemszade	hasene	45
Servinaz	hasene	66
Bad Ahşam	kuruş	30
Melayim	kuruş	45

Tablo II. Cilt 3a

Köle ve Cariyeler	Para Cinsi	Değeri
Değirmenci	hasene	45
Krytas	hasene	40
Devletkeldi	hasene	40
Mercan	hasene	60
Eyvan	hasene	45
Pençe	hasene	70
Yusuf	hasene	50
Allahverdi	hasene	40
Siyavuş	hasene	50
Devlet	hasene	40
Hediye	hasene	60
Pervane	hasene	40
Canbek	hasene	90
Siyavuş	hasene	133
Balban	hasene	60

Tablo III. Cilt 3b

Köle ve Cariyeler	Para Cinsi	Değeri
Maruhane	hasene	55
Bezirman	hasene	100
Beyaz	hasene	120
Dilaver	hasene	120
Şirin	hasene	60
Kahraman	hasene	120
Alımsever	hasene	130
Mal Bike	hasene	70
Fatma	hasene	70
Gülez	hasene	70
Şirin	hasene	70
Süleynaz	hasene	40
Selamet	hasene	120
Değirmenci	hasene	60
Devin	hasene	30

Tablo IV. Cilt 4

Köle ve Cariyeler	Para Cinsi	Değeri
Vasil	hasene	45
Kenan	hasene	30
Laçın	hasene	45
Malgeldi	hasene	45
Sefer	hasene	35
Laçın	hasene	50
Muzaffer	hasene	50
Esengeldi	hasene	40
Devlet	hasene	40
Şahzaman	hasene	35
Gülferah	hasene	35
Gülizman	hasene	50
Nasta	hasene	55
Purizat	hasene	105
Gülperi	hasene	90